

УДК 37.013.42

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З МОЛОДДЮ У КОНФЛІКТІ З ЗАКОНОМ

Заверико Н. В.

У статті розглядаються основні напрями роботи з делінквентною молоддю, розкриваються особливості формування делінквентної поведінки у юнаків та дівчат, обґрунтовуються основні принципи побудови моделі реабілітації молоді, що знаходиться у конфлікті з законом (створення безпечного середовища, опора на позитивні якості особистості та її потреби, навчання соціальних навичок, установлення та підтримка позитивних взаємостосунків з працівниками пенітенціарної служби тощо).

Ключові слова: протиправна поведінка, молодь у конфлікті з законом, делінквентна поведінка, напрями роботи з делінквентною молоддю, принципи побудови моделі реабілітації делінквентної молоді.

В статье рассматриваются основные направления работы с делинквентной молодежью, раскрываются особенности формирования делинквентного поведения у юношей и девушек, обосновываются основные принципы построения модели реабилитации молодежи, находящейся в конфликте с законом (создание безопасной среды, опора на позитивные качества личности и ее потребности, обучения социальным навыкам, установление и поддержка позитивных взаимоотношений с работниками пенитенциарной службы и др.).

Ключевые слова: противоправное поведение, молодежь в конфликте с законом, делинквентное поведение, направления работы с делинквентной молодежью, принципы построения модели реабилитации делинквентной молодежи.

The article examines the main directions of work with juvenile delinquents, reveals peculiarities of formation of delinquent behavior in adolescents, substantiates the main principles of constructing a model for rehabilitation of adolescents who came into conflict with the law (creation of a safe environment, building on a person's positive qualities and needs, training in social skills, establishment and maintenance of positive interrelations with penitentiary service staff, etc.).

Key words: unlawful behavior, adolescents in conflict with the law, delinquent behavior, directions of work with juvenile delinquents, principles of constructing a model for rehabilitation of juvenile delinquents.

Останнє десятиліття у нашій країні характеризується суттєвою активізацією соціально-педагогічної роботи з молодими людьми, схильними до правопорушень. Центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, відділами кримінальної міліції у справах неповнолітніх, недержавними організаціями накопичено позитивний досвід щодо реабілітації та ресоціалізації молоді у конфлікті з законом. В Україні прийнято низку нормативно-правових документів, пов'язаних із здійсненням соціально-педагогічної роботи з молодими правопорушниками, застосуванням до них програм відновного правосуддя, пробації, а саме: Закон України "Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року", Указ Президента України "Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні", розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні" та ін.

Вивченням проблем протиправної поведінки підлітків займаються сучасні психологи (Н. Максименко, Н. Малиш, О. Павлик), соціологи (А. Беседін, Л. Кучерявенко), юристи (Р. Благута, С. Гречанюк, Я. Квітка, О. Красота та ін.), педагоги (С. Бадьора, І. Данченко, Н. Клішевич, В. Лютий, О. Попов, Т. Швець та ін.). Проблемам профілактики правопорушень неповнолітніх присвячені праці З. Зайцевої, М. Калиняк, І. Козубовської, Л. Лінник, В. Оржеховської, М. Фіцули, Л. Штефан та ін.; особливості корекційної роботи з девіантними підлітками висвітлюють дослідження

С. Кушнар'ова, С. Немченка, Н. Онищенко, Т. Окушко та ін., соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими досліджувалась О. Караман, В. Коваль та ін.

Мета статті – проаналізувати основні напрями соціально-педагогічної роботи з делінквентною молоддю та обґрунтувати основні принципи побудови програм реабілітації неповнолітніх.

Аналіз наукової літератури з проблем перевиховання та ресоціалізації молоді, що знаходиться у конфлікті з законом [2; 4; 5; 7; 8; 10], дозволяє виділити такі напрями соціально-педагогічної роботи з даною категорією молоді:

- соціально-педагогічна діагностика полягає у всебічному вивченні особистості та життєвих обставин делінквентних неповнолітніх, визначенні їх особистісного потенціалу та можливостей соціального оточення для розв'язання проблем;

- профілактика делінквентної поведінки в молодіжному середовищі, яка включає консультування та інформування молодих людей з просвітницькою та виховною метою (первинна профілактика); супровід і підтримку неповнолітніх та їх родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, стимулювання до зміни поведінки, організацію змістовного дозвілля, освіти та професійну підготовку, забезпечення працевлаштуванням молоді тощо (вторинна профілактика); консультування та підтримка молодих правопорушників з метою їхньої соціальної інтеграції, запобігання рецидивам, стимулювання їх до зміни поведінкових моделей тощо (третинна профілактика);

- робота з умовно засудженими передбачає консультування та супровід молодих правопорушників протягом випробувального періоду, їх ресоціалізацію;

- соціально-педагогічна робота з ув'язненими неповнолітніми в закладах пенітенціарної системи, яка спрямована на підготовку молодих людей до ув'язнення, супровід протягом періоду ув'язнення, підготовку ув'язненої молоді до звільнення та її ресоціалізацію.

Форми соціально-педагогічної роботи з підлітками, що мають делінквентну поведінку, залежать від інституції, яка здійснює цю роботу. Загальноосвітні навчальні заклади здійснюють цілеспрямований вплив на мікросередовище та особистість правопорушників, усувають чинники, що негативно впливають на їх соціалізацію, залучають неповнолітнього до соціальних відносин та соціально корисної діяльності з метою формування у них особистісних якостей, які б унеможливили подальші асоціальні прояви та забезпечували реінтеграцію неповнолітнього у соціальне життя. Сьогодні соціальні педагоги в закладах освіти оперативно реагують на пропуски чи протиправні дії підлітків, працюють з їх сім'ями, здійснюють соціальний патронаж сімей із групи ризику, залучаючи до роботи психологів, класних керівників, працівників кримінальної міліції у справах неповнолітніх. У корекційній роботі застосовуються індивідуальний та особистісний підходи, інтерактивні форми, методи, технології. З-поміж них особливого поширення набувають: конкурси, диспути, вікторини з правової тематики, рольові ігри, інтерактивні заняття, просвітницькі тренінги для підлітків та їх батьків, метод "рівний – рівному", технологія сімейних групових нарад, створення шкільних служб подолання конфліктів.

В Україні накопичено достатній досвід корекційної роботи з делінквентними підлітками у спеціально створених державою установах, а саме: притулках для неповнолітніх, службах у справах дітей, кримінальній міліції у справах неповнолітніх тощо. У їх діяльність активно впроваджуються соціально-педагогічні форми та методи роботи, зокрема це стосується просвітницької роботи з населенням, превентивних заходів щодо попередження насильства над дітьми, у тому числі – у шкільному середовищі, проведення тематичних зустрічей, спортивних змагань та інших заходів, спрямованих на виховання ціннісних орієнтацій, формування поваги до закону, прав інших людей, відповідальної законслухняної поведінки, негативного ставлення до шкідливих звичок тощо [3].

В той же час в країні лише формується система роботи з умовно засудженими неповнолітніми [2; 5].

Результати дослідження [1] кримінальної поведінки хлопців та дівчат показують, що у формуванні кримінальної поведінки мають місце гендерні особливості. Кримінальна поведінка хлопців може формуватися двома шляхами: 1) формування кримінальних звичок у ранньому віці; 2) формування вторинної кримінальної поведінки. Формування кримінальної поведінки у ранньому віці обумовлюється певними

зовнішніми та внутрішніми чинниками. До зовнішніх факторів можна віднести: матеріальна неспроможність сім'ї забезпечити потреби дитини, неблагополучні відносини в сім'ї, бездоглядність та ін.; до внутрішніх – особливості характеру (дратівливість, агресивність, втручання в бійки, крадіжки, брехливість, низька здатність справлятися з труднощами та ін.). Завдяки ранній діагностиці девіантної поведінки дитини її (поведінку) можна скорегувати. Якщо підліток залишиться зі своїми труднощами, то є великий ризик формування моделі кримінальної поведінки, яку він буде застосовувати все життя. Якщо до 10-річного віку не відбувається якісних змін у зовнішніх впливах на девіантну поведінку дитини, то підліток стає на протиправний шлях. І, як свідчить статистика, серед підлітків, що знаходяться на обліку у кримінальній міліції у справах неповнолітніх та Державній інспекції виконання покарань, таких 70–90 % [1].

Другий шлях – шлях розвитку кримінальної поведінки у більш пізньому, підлітковому, віці. Підлітки починають демонструвати протиправну поведінку під впливом однолітків як протест проти диктату дорослих, демонструючи свою автономність від дорослих. Вони починають вживати тютюн, алкоголь, наркотичні речовини, здійснювати хуліганські напади, вандалні напади тощо. Як правило, такі підлітки відвідують навчання у школі, мають нормальні стосунки з батьками, мають позитивних друзів і коли підрастають, то відмовляються від антисоціальної поведінки, вони самі справляються зі своїми проблемами. Для них достатньо профілактичної роботи, тому що вони мають певну систему цінностей (з дитинства), цілі самореалізації, професійного самовизначення, і це допомагає їм повернутися до соціально прийнятної моделі поведінки.

Формування кримінальної поведінки дівчини йде іншим шляхом. Як правило, на формування кримінальної поведінки дівчат впливають конфлікти, жорстоке ставлення в сім'ї, рання віктимізація, емоційне, психологічне та сексуальне насильство; конфлікти з однолітками [1; 6].

Якщо поведінку хлопців можна прогнозувати вже у ранньому дитинстві, то девіантна поведінка дівчат залишається поза увагою педагогів та оточення, оскільки проблеми дівчат розглядаються як прояви темпераменту. Тому і досліджень девіантної та протиправної поведінки дівчат та жінок небагато.

В науковій літературі сьогодні виокремлюють 4 моделі формування кримінальної поведінки дівчат та жінок: 1) модель соціального навчання (копіювання кримінальної поведінки оточення); модель жорстокого поводження (віктимізація у ранньому дитинстві), наслідком якої стає вживання наркотичних речовин; 3) модель соціального капіталу (відсутність соціальних навичок, труднощі у сфері освіти, у встановленні взаємин з оточенням, неможливість самореалізації та ін.); 4) модель стосунків (каталізатором виступає неможливість побудови нормальних сексуальних стосунків, що призводить до емоційних проблем, вживання наркотиків тощо). Кожна з цих моделей поведінки може привести до формування кримінальної поведінки дівчини [2].

Отже, різні шляхи формування кримінальної поведінки дівчат та хлопців потребують гендерно орієнтованих підходів до організації профілактичної та корекційної роботи з молоддю.

Принципи ефективного втручання в корекційно-реабілітаційну роботу з молоддю, що знаходиться у конфлікті з законом, ґрунтуються на урахуванні ризиків формування протиправної поведінки, потреб молодшої людини, сприйняття особистості злочинця / злочинниці та цілісності програми його / її реабілітації.

Принцип урахування ризиків формування протиправної поведінки базується на постулаті про те, що злочинну поведінку підлітка можна передбачити і застосувати раннє втручання в соціальну ситуацію розвитку підлітка.

Принцип урахування потреб дитини передбачає вивчення психо-травматичних ситуацій, в яких знаходиться підліток, пошук його незадоволених потреб та створення умов для їх соціально прийнятної реалізації.

Принцип сприйняття особистості молодого злочинця / злочинниці включає врахування психо-вікових особливостей підлітка і застосування відповідних методів та стилів роботи в реабілітаційних програмах. Даний принцип передбачає застосування таких підходів при втручанні, що є дієвими при роботі з особами, що знаходяться у конфлікті з законом, а також спирається на оцінку впливу особистісних характеристик спеціаліста, який веде справу (співпереживання, справедливість, чесність, гумор тощо).

Останній принцип (принцип позитивної взаємодії з фахівцем, що веде справу) передбачає побудову цілісної реабілітаційної програми з урахуванням усього вищезазначеного. Ефективне втручання в процес ресоціалізації неповнолітнього передбачає: проведення оцінки ризиків і потреб особистості; посилення мотивації клієнта до взаємодії з працівником кримінальної міліції з виконання покарань; визначення ризиків, потреб, сприйняття особистості; сприяння розвитку навичок за допомогою когнітивно-поведінкових методів; опору на сильні сторони особистості та посилення позитивного підкріплення; забезпечення підтримки в сім'ї та в громаді; проведення моніторингу та аналізу досягнутих результатів реалізації програми [1; 2; 5; 10; 11].

На думку канадського вченого Айди-Джейн Греам, сучасна система кримінальної юстиції для неповнолітніх повинна стати гендерно-чутливою для жінок, оскільки жінки частіше скоюють злочини від безвиході [1, с. 12]. Вона вважає, що для цього необхідно брати до уваги, що чоловіки і жінки потребують різного підходу; створити безпечне середовище, засноване на повазі та гідності; розробити стратегії, тактики та програми, що сприяють побудові здорових відносин жінок з дітьми, сім'єю та іншими членами суспільства; надати жінкам можливості для покращення їх соціально-економічного стану, а головне – застосувати комплексні послуги та відповідного рівня нагляд при вирішенні проблем, пов'язаних зі зловживанням, психологічною травмою та психічними захворюваннями.

На нашу думку, ефективною може бути система проходження покарань під наглядом громади з залученням до реабілітаційного процесу різних надавачів послуг, зокрема: жіночі центри, центри соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді, громадські організації тощо. Створення безпечного середовища у громаді розпочинається з розвитку позитивних взаємин з працівником кримінальної міліції та оточенням. Безпечне середовище передбачає створення умов, за яких дівчата відчують емпатичне ставлення до себе, повагу, відчувають себе почутими, цінними, підтриманими. Працівник КМВП демонструє відкритість та готовність до співробітництва з дівчиною. Цей принцип також передбачає задоволення потреб дівчини у фізичній, емоційній та соціальній безпеці настільки, щоб умотивувати їх на участь у реабілітаційних програмах. Стратегії, які може використовувати фахівець, – активне слухання, включення в процес обговорення проблем дівчини. Формування позитивних стосунків з персоналом сприяють формуванню у неповнолітніх сприйняття персоналу КМВП як компетентних і зацікавлених у роботі з ними фахівців і можуть виступати захисним фактором у реабілітаційному процесі.

Реабілітаційні програми для жінок повинні включати комплексні програми, спрямовані на проблеми дівчат у різних сферах життя (особистої, сімейної, освітньої, професійної, суспільної тощо). Також в цих програмах необхідно передбачити надання послуг та підтримки стосовно психологічної травми, батьківства, зловживання психоактивними речовинами тощо. Особлива увага має приділятися роботі з емоціями, агресією та спрямовуватися на формування мотивації до зміни поведінки, нового досвіду усвідомлення власних можливостей та відповідальності за власне життя. Складовою реабілітаційної програми повинні стати заняття з формування навичок конструктивного спілкування, протистояння груповому тиску, навичок догляду за дітьми, а також професійне навчання.

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що в Україні сьогодні є умови для впровадження комплексних гендерно-чутливих програм реабілітації неповнолітніх у конфлікті з законом.

Подальшого дослідження потребують стратегії роботи мультидисциплінарної команди, яка включає фахівців, що супроводжують процес реабілітації та ресоціалізації молоді у конфлікті з законом, та розробка програм, що враховували б особливості статі злочинців.

Література

1. Греам Айда-Джейн. Ефективні гендерно-орієнтовані програми для неповнолітніх у конфлікті з законом : навчальний тренінг / Айда-Джейн Греам. – Запоріжжя, 15-17 липня 2014 р. : ЮНІСЕФ, КАНАДА.
2. Джайлз Грэм. Правосудие по делам несовершеннолетних: теория и практика : материалы семинара "Социальная работа с осужденными и несовершеннолетними правонарушителями" / Дж. Грэм. – К. : ХДФ, 2000. – 14 с.

3. Заверико Н. В. Теоретико-методичні основи корекційної роботи з девіантними підлітками / Н. В. Заверико // Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів : збірник наукових праць / за ред. Марії Чепіль та Ришарда Бери. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 35–44.
4. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки, шляхи запобігання : навч. посіб. / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз та ін. – К. : Вид. А. В., 2006. – 260 с.
5. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / Лютий В. П. – Луганськ, 2010. – 20 с.
6. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании / под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого, И. Б. Орешниковой. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2000. – 256 с.
7. Проблеми девіантної поведінки: теорія, практика : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (25–27 листопада 2002 р.). – К. : Міленіум, 2002. – 424 с.
8. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / за заг. ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 310 с.
9. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 336 с.
10. Соціальна реабілітація неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі, у соціальних службах для молоді : зб. наук.-метод. матеріалів / упоряд. З. Г. Зайцева. – К. : А. Л. Д., 1995. – 64 с.
11. Фигдор Г. Может ли школа помочь условно осужденным подросткам / Г. Фигдор // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 30–41.
12. Шевченко Л. О. Ціннісні орієнтації засуджених жінок / Л. О. Шевченко // Цінності освіти і виховання : наук.-метод. зб. / за заг. ред. О. В. Сухомлинської. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 212–214.